

Franciszek Mróz

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Łukasz Mróz

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

PIELGRZYMOWANIE DO SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ STAROWIEJSKIEJ W STAREJ WSI – PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ

Streszczenie

Sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej w Starej Wsi od wieków przyciąga rzesze pielgrzymów. Obiektem kultu jest obraz przedstawiający Zaśnięcie i Wniebowzięcie Matki Boskiej, którego powstanie datowane jest na początek XVI w. Obraz został ukoronowany na prawie papieskim 8 września 1877 r., a po podpaleniu wizerunku (6 grudnia 1968 r.) kopia obrazu została koronowana w 1972 r.

Sanktuarium należy do najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych w archidiecezji przemyskiej. Główne uroczystości odpustowe odbywają się w uroczystość Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia) i Narodzenia NMP (8 września) i gromadzą około 15 tys. pielgrzymów. W ciągu roku sanktuarium odwiedza kilkadziesiąt grup pielgrzymkowych oraz pielgrzymi indywidualni. Od XVIII w. każdego roku we wrześniu do sanktuarium przybywa piesza pielgrzymka z Tyczyna. W ostatnich latach Stara Wieś stała się także szczególnym miejscem zainteresowań turystów uprawiających tzw. turystykę religijną.

Zakres metodyczny badań obejmował analizę danych statystycznych pozwalających ocenić wielkość i zasięg ruchu pielgrzymkowego do sanktuarium. Wyniki badań przedstawiono w formie graficznej – wykorzystując kartograficzne metody badań, a następnie przeprowadzono szczegółową analizę badanego zjawiska.

Słowa kluczowe: sanktuarium, pielgrzymowanie, turystyka religijna, ruch pielgrzymkowy, ośrodki kultu maryjnego, ośrodki pielgrzymkowe, geneza, rozwój

PILGRIMAGES TO THE SHRINE OF VIRGIN MARY IN STARA WIEŚ – THE PAST AND THE PRESENT

Summary

The shrine of Virgin Mary in Stara Wieś for centuries is attracting a multitude of pilgrims. The object of worship is a painting of the Dormition and Assumption of the Blessed Virgin Mary, whose origins is dated in the beginning of the sixteenth century. The painting was crowned on the pontifical right on September 8, 1877 r., and after the picture arson (December 6, 1968 r.) the copy of the painting was crowned in 1972.

The sanctuary is one of the most important pilgrimage centers in the Archdiocese of Przemyśl. The main indulgence celebrations take place on the feast of the Assumption of the Blessed Virgin Mary (August, 15) and the Nativity of the Blessed Virgin Mary (September, 8) and gather about 15 thousand pilgrims. Within a year the shrine is visited by tens of groups

of pilgrim and individual travelers. From the eighteenth century, every year in September the shrine is visited by the pilgrimage from Tyczyn. In the recent years, Stara Wieś has also become a unique place of interests for visitors practicing so-called religious tourism.

The methodical scope of the research included the statistical data analysis, which allowed to assess the size and the range of the pilgrimage movement to the shrine. The research results are shown in a graphic form – using cartographic method of research. Then a detailed analysis of the studied phenomenon was carried out.

Keywords: sanctuary, pilgrimage, religious tourism, pilgrimage traffic, Marian cult centre, pilgrimage centers, development, genesis

1. Wprowadzenie

Sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej w Starej Wsi należy do najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych w archidiecezji przemyskiej i w Karpatach Polskich. Od XVI w. przybywają tu tysiące pielgrzymów z Podkarpacia, a także ze Słowacji, aby przed cudownym obrazem Matki Bożej powierzyć Maryi swoje troski i radości oraz wypraszać potrzebne łaski. Bazylika Starowiejska jest zaliczana do najcenniejszych obiektów zabytkowych na Podkarpaciu – nazywana „perełką architektury późnego baroku” oraz „jezuicką perłą Podkarpacia”.

W ciągu roku sanktuarium odwiedza kilkadziesiąt grup pielgrzymkowych oraz pielgrzymi indywidualni. Od XVIII w. każdego roku we wrześniu do sanktuarium przybywa piesza pielgrzymka z Tyczyna. W ostatnich latach Stara Wieś stała się także szczególnym miejscem zainteresowań turystów uprawiających tzw. turystykę religijną.

W opracowaniu przedstawiono formy i wielkość ruchu pielgrzymkowego do sanktuarium Matki Bożej w Starej Wsi w wybranych okresach funkcjonowania ośrodka. Zakres metodyczny badań obejmował m.in. analizę danych statystycznych pozwalających ocenić wielkość, zasięg oraz rozkład ruchu pielgrzymkowego w ciągu roku. Wyniki badań przedstawiono w formie graficznej – wykorzystując m.in. kartograficzne metody badań, a następnie przeprowadzono szczegółową analizę badanego zjawiska.

2. Pielgrzymowanie do sanktuarium w Starej Wsi – początki i rozwój

Kult cudownego obrazu Matki Bożej Starowiejskiej i ruch pielgrzymkowy do sanktuarium w ciągu historii ośrodka przechodził różne etapy.

Ze źródeł historycznych wiadomo, że już w pierwszej połowie XIV w. otaczano kultem obraz Narodzenia NMP, zwany przez węgierskich Słowaków Matką Bożą Uherską – pochodzący z Uieny lub inaczej Homonny na Węgrzech (dzisiejsze Humenne na Słowacji). Podanie o początkach kultu obrazu Matki Bożej Starowiejskiej i zwyczaju pielgrzymowania Słowaków do sanktuarium przytacza ks. Alojzy Fridrich, w pracy *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*: „W sanockiej ziemi zjawił się (...) na rozłożystym dębie obraz malowany na desce, przedstawiający u dołu zaśnięcie Najśw. Bogarodzicy wśród grona Apostołów, a u góry chwalebną Jej koronację w niebie. Nikt nie wiedział skąd by się wziął tam śliczny obraz, dopiero Słowacy z północnych Węgier przybywszy na to miejsce, opowiedzieli, że właśnie tego obrazu szukają, bo im z kościoła jakimś sposobem zginął. Zabrali go więc i odnieśli do swego kościoła w Homonny i ustawili na dawnym miejscu. Ale następnej już nocy

obrazu w Homonnie nie było, i znowu na tym samym dębie w Starej Wsi znaleziony został. Zabrano go powtórnie, ale gdy trzeci raz to samo się powtórzyło, już go Słowacy do siebie brać nieśmiali, postanowili tylko każdego roku pielgrzymować do niego”¹.

Pierwszy obraz Matki Bożej Starowiejskiej spłonął wraz ze świątynią zniszczoną przez Tatarów w 1480 r. Nowy wizerunek przedstawiający Matkę Chrystusa w dwóch scenach: „Zaśnięcia” i „Ukoronowania” został namalowany w latach 1495–1520 przez ucznia Wita Stwosza, nazywanego „mistrzem starowiejskim”². Obraz ten został około 1525 r. umieszczony w ołtarzu głównym kościoła w Starej Wsi. Pierwszą udokumentowaną informację o wizerunku posiadamy jednak dopiero z 1625 r. i dotyczy ona ofiarowania przez biskupa przemyskiego Achacego Grochowskiego „wielkiego srebrnego wotum” na ten właśnie obraz³.

Zachowane źródła z początku XVIII w. świadczą już o wielkim kulcie Matki Bożej Starowiejskiej. W 1709 r. podczas odpustu Narodzenia NMP franciszkanie z Krosna ofiarowali wielkie srebrne wotum w imieniu miasta Krosna. Na odpust w 1720 r. dzwonnik farny wypiekl 6000 komunikantów. Podczas wizytacji kościoła w Starej Wsi w 1723 r. biskup Jan Krzysztof Szembek ofiarował wielkie srebrne wotum⁴.

Szczególnym kultem otaczali obraz biskupi przemyscy, a wśród nich zwłaszcza ks. biskup Aleksander Fredro, ks. arcybiskup Wacław Sierakowski i ks. biskup Józef Sebastian Pelczar. Z inicjatywy biskupa Aleksandra Fredry rozpoczęto w Starej Wsi budowę nowego, murowanego kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Biskup Fredro przekazał zespół sanktuarijny paulinom. Zakonnicy przybyli do Starej Wsi z Brzozowa w 1728 r. Po trzech latach rezydowania, w 1731 r. otworzyli przy sanktuarium konwent, a w 1766 r. nowicjat. Nową świątynię konsekrował 2 lipca 1760 r. ks. biskup Wacław Sierakowski – wielki czciciel Matki Bożej Starowiejskiej. W kronice klasztornej zapisano, że tenże biskup (12 października 1746 r.) pielgrzymował pieszo z Brzozowa do sanktuarium „ze solenną procesją ludu wśród pieśni nabożnych. Przemówiwszy do obecnych z ambony ofiarował wotum do cudownego obrazu”⁵. Była to pielgrzymka wraz z procesją błagalną o odwrócenie zarazy pomoru bydła. W 1752 r. po kolejnym pomorze bydła do sanktuarium przybyło szereg pielgrzymek (z Brzozowa, Bliznego, Jasienicy, Domaradza, Golcowej, Przysietnicy i Dydni) pozostawiających liczne wota⁶.

Warto przytoczyć także fragment aktu spisane go przez biskupa Sierakowskiego podczas wizytacji kanonicznej przeprowadzonej w 1745 r. w sanktuarium, będący potwierdzeniem kultu cudownego obrazu w pierwszej połowie XVIII w.: „cuda przy nim przez wieki ciągle trwają (...) aż dotychczas, wskutek tych tak wielkich cudów, we czci zostaje u ludu, który nawet z poza granic Królestwa (polskiego) nader licznie

1. A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. II, Kraków 1904, s. 430.
2. Grażyna od Wszecpośrednictwa, Gizela od Niepokalanego Serca Maryi, Romana Szymczak (oprac.), *Z dawna Polski Tys Królową. Przewodnik po sanktuariach maryjnych. Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717–1999*, wyd. 5 (popr. i uzup.), Siostry Niepokalanki, Szymanów 1999, s. 122.
3. K. Leń, *Ogień i profanacja*, [w:] www.ampolska.co/Artykuly/Miejsca/art-539-Ogien-i-profanacja.htm (dostęp: 17.08.2014).
4. J.L. Kontkowski, *Sanktuarium Matki Bożej Miłosierdzia w Starej Wsi – przewodnik dla odwiedzających*, Wydawnictwo Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej, Stara Wieś 2011, s. 16.
5. A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów...*, op. cit., s. 432–434.
6. J.L. Kontkowski, *Sanktuarium Matki Bożej...*, op. cit., s. 16.

doń się gromadzi. O obfitości skarbów łask Boskich w tem miejscu hojnie udzielanych, świadczą liczne ślubne tabliczki srebrne i malowane po ścianach i ołtarzach, porozwieszane jako drogocenne dowody wdzięczności, za nieustannie tu płynące łaski”⁷.

W 1786 r. dekretem cesarskim klasztor paulinów w Starej Wsi został skasowany. Wota i cenne naczynia liturgiczne zostały przekazane do skarbu rządowego. Zde-wastowane budynki kościelne i klasztorne w 1790 r. przekazano kurii przemyskiej.

Ożywienie kultu w sanktuarium nastąpiło po przyjęciu obiektu przez jezuitów w 1821 r. Decyzję o przekazaniu zakonnikom zespołu sanktuarijnego podjął ks. biskup Antoni Gołaszewski. W 1822 r. jezuita otworzyli przy klasztorze nowicjat. Rozkwit nabożeństwa do Matki Bożej Starowiejskiej i ponowny rozwój ruchu pielgrzymek skłonił kustosa sanktuarium – o. Henryka Jackowskiego do rozpoczęcia starań o koronację cudownego obrazu koronami papieskimi. W 1877 r. Kapituła Watykańska wydała dekret zezwalający na koronację wizerunku. Uroczystości koronacyjne odbyły się 8 września 1877 r. Złotą koronę na głowę Matki Bożej z dolnej sceny obrazu Zaśnięcia NMP włożył ks. arcybiskup Ludwik Jacobini, nuncjusz apostolski w Wiedniu, legat papieża Piusa IX. W koronacji wzięli udział biskupi trzech obrządków w Galicji, księża, szlachta i ponad stutysięczna rzesza wiernych⁸. Warto w tym miejscu podkreślić, że obraz Matki Bożej w Starej Wsi był 30 wizerunkiem maryjnym na ziemiach polskich koronowanym na prawie papieskim. Do końca XVIII w. na ziemiach polskich uroczystości koronowano papieskimi koronami 29 wizerunków Najświętszej Maryi Panny⁹. W okresie niewoli narodowej (lata 1800–1918) za zgodą Stolicy Świętej koronowano jedynie 12 wizerunków Najświętszej Maryi Panny – a pierwszym obrazem koronowanym w tym okresie był obraz w sanktuarium w Starej Wsi¹⁰.

W dniu 8 września 1899 r. bp Józef Sebastian Pelczar ukoronował górną część obrazu Matki Bożej Starowiejskiej – wizerunek Matki Bożej i Chrystusa zamieszczony w scenie „Ukoronowanie”. W uroczystości tej wzięło udział również ponad 100 tys. wiernych.

Jednym z charakterystycznych zwyczajów w polskiej kulturze religijnej w okresie odnowy potrydenckiej było ozdabianie łaskami słynących obrazów i figur drogocennymi sukienkami. Zwyczaj ten rozwinął się w krajach Europy Zachodniej już w XIV w.¹¹, a w Polsce zdobył sobie wielką popularność. W Starej Wsi na obraz Matki Bożej Starowiejskiej złote sukienki założył o. Ignacy Mellin: w dniu 22 kwietnia 1900 r. przyozdobiono złotą sukienką wizerunek Matki Bożej w górnej scenie obrazu Wniebowzięcia, a 24 czerwca 1900 r. wizerunek Chrystusa również z górnej sceny¹².

7. I. Czeżowski, *Koronacja cudownego obrazu Najświętszej Maryi Panny pod wezwaniem Matki Miłosierdzia w kościele OO. Jezuitów w Starejwsi pod Brzozowem*, Nakładem oo. Jezuitów, Lwów 1877, s. 42.

8. A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów...*, op. cit., s. 434.

9. *Ibidem*, s. 13–14.

10. Por. A. Witkowska, *Uroczyste koronacje wizerunków maryjnych na ziemiach polskich w latach 1717–1992*, [w:] A. Jackowski, A. Witkowska, S.Z. Jabłoński, I. Sołjan, E. Bilka (red.), *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Instytut Geografii UJ, Kraków 1996, s. 92. Por. także: F. Mróz, Ł. Mróz, *Koronacje papieskie (na mocy dekretu Stolicy Apostolskiej) wizerunków Najświętszej Maryi Panny w Polsce w latach 1990–2011*, „Peregrinus Cracoviensis”, 23, 2012, s. 33.

11. Por. C. Jöckle, *Miejsca pielgrzymek. 100 najważniejszych miejsc pielgrzymek w Europie*, Diogenes, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 1999, s. 12.

12. www.starawies.jezuici.pl/koronacja_obrazu (dostęp: 16.08.2014).

Obie koronacje cudownego wizerunku Matki Bożej Starowiejskiej, jak i ozdobienie obrazu złotymi sukienkami, przyczyniły się do bardzo prężnego rozwoju ruchu pielgrzymkowego do Starej Wsi na przełomie XIX i XX w. Wspomniany już ks. Alojzy Fridrich zaznaczył w opracowaniu z 1902 r., że na uroczystość Narodzenia Najświętszej Maryi Panny przybywało do sanktuarium 30–40 tys. pątników, w tym także procesja ze Słowacji. „Nadto w każdą znajdziesz tam licznych czcicieli Najśw. Bogarodzicy przybyłych z daleka, szukających i znajdujących przed Jej cudownym obrazem: pociechę, pomoc i ratunek w ciężkich chwilach życia”¹³.

Warto przytoczyć także interesujący opis pielgrzymki Słowaków do sanktuarium Matki Bożej Miłosierdzia w Starej Wsi w drugiej połowie XIX w., zapisany przez ks. Iwona Czeżowskiego: „Cóż to za budujący widok tej, wieki całe ponawiającej się procesji, która zwykle o dwa dni święto rzezczone poprzedza. Na czele procesji niosą krzyż i chorągiew starodawną, na której odmalowany tenże sam obraz cudowny Starowiejski. Zwykle przewodniczy jej kapłan miejscowy z Humenny, czasem inny uproszony od nich, lub nawet dwaj kapłani, z których jeden obrządku grecko-unickiego. Pamiętam jak roku 1836 przybył z pątnikami temi węgierskimi opat infułat, tytułu: »Abbas de montibus Panoniae«. Procesja ta liczy zwykle 400, do tysiące osób każdej płci, przeważnie jednak męskiej. (...) A jakież to rozczulenie tych pocziwych Słowaków, gdy staną pod Starąwsią na tym wzgórk, gdzie się obraz najprzód pojawił, o jakie tysiąc kroków od terazniejszego kościoła, z którego wychodząca procesja z kapłanem na czele przyjmuje ich wodą święconą i słowem powitania. Tu wysłuchawszy przemowy polskiej, którą dobrze rozumieją, intonują odwieczną pieśń swoją słowacką, którą też z całego serca, aż do udzielenia im w kościele błogosławieństwa Przenajśw. Sakramentem śpiewają, powtarzając słowa zwrotki: »*My pytamy, a żądamy: Sławnu Kralawnu Uhersku, Paneńku Maryju Starowejsku*«. Zaledwie wchodzą w progi Świątyni, napełniają ją tak głośnym jękiem, tak rzewnym płaczem, ścieląc się wszyscy pomostem na ziemi rześisto oświetlonego obrazu tej *Sławnej Kralawnej Uherskiej*, iż przytomnych do współudziału pobudzają. Przy odchodzie ponawia się taż sama, owszem jeszcze rzewniejsza scena na pożegnaniu. Ze łzami boleści, że znowu na rok, a może na zawsze miejsce wybrane od Maryi opuszczają! Nim przejdą długi kościół, ileż to razy każdy i każda z nich jeszcze się obejrzy na cudowny obraz”¹⁴.

Potwierdzeniem kultu cudownego obrazu Matki Bożej Starowiejskiej odnajdujemy także w XVII-, XVIII- i XIX-wiecznych wizytacjach kanonicznych. Sanktuarium w Starej Wsi zostało wymienione w najważniejszych XIX-wiecznych oraz przedwojennych wykazach z cudownymi wizerunkami Chrystusa i Matki Bożej m.in. w pracach:

13. A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów...*, op. cit., s. 436.

14. I. Czeżowski, *Koronacja cudownego obrazu Najświętszej Maryi Panny...*, op. cit., s. 35–36.

J. Schmida¹⁵, L. Rogalskiego¹⁶, T. Rewolińskiego¹⁷, ks. S. Barącz¹⁸, o. Wacława z Sulgostowa [E. Nowakowski¹⁹], jezuita ks. Alojzego Fridricha²⁰ oraz w tekach Piotra Żegoty – wieloletniego pracownika Biblioteki Jagiellońskiej, który zebrał w teczkach zapiski oraz materiały dotyczące kościołów z cudownymi obrazami Jezusa Chrystusa, Matki Bożej i świętych, a także stacji Męki Pańskiej w Polsce²¹. Starą Wies zaznaczono również na mapie ośrodków kultu maryjnego w Polsce, opracowanej w 1938 r. przez Henryka i Jerzego Szymańskich²².

Obraz Matki Bożej Starowiejskiej wizytujący diecezje biskupi określali jako cudowny (*imago miraculosa*) lub łaskami słynący (*imago gratiosa*). Należy podkreślić, że zaliczenie przez wizytatora wizerunku jako „*imago miraculosa*” można dzisiaj bezsprzecznie uznać za urzędowe potwierdzenie kultu i podkreślenie dużego znaczenia wizerunku w pobożności wiernych.

Dalszy rozwój kultu cudownego obrazu Matki Bożej Starowiejskiej i ruchu pielgrzymkowego do sanktuarium przypadł na okres międzywojenny. W uroczystościach jubileuszowych 50-lecia koronacji obrazu – 8 września 1927 r. udział wzięło ponad 100 tys. wiernych. W trakcie uroczystych obchodów rozdano 40 000 komunii św., a 2000 osób przyjęło sakrament bierzmowania. Podczas uroczystości ogłoszono dokument papieża Piusa XI z dnia 7 sierpnia 1927 r. nadający kościołowi pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP w Starej Wsi tytuł bazyliki mniejszej. Dekret Piusa XI przyznający sanktuarium starowiejskiemu ten tytuł honorowy był niewątpliwie kolejnym docenieniem przez Stolicę Świętą rangi, jaką przez wieki pełnił ten ośrodek. Warto w tym miejscu podkreślić, że obecnie (stan na 1 września 2014 r.) 122 świątynie w Polsce otrzymały tytuł bazyliki mniejszej, kościoł pw. Wniebowzięcia NMP w Starej Wsi był 8 świątynią w Polsce, która otrzymała ten zaszczytny tytuł.

Najtragiczniejszą kartą w historii sanktuarium starowiejskiego był 6 grudnia 1968 r. Wczesnym rankiem cudowny obraz Matki Bożej spłonął w wyniku podpalenia napalmem przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa. W dniu 11 sierpnia 2006 r. Instytut Pamięci Narodowej oficjalnie potwierdził spalenie obrazu przez UB i zakwalifikował to wydarzenie jako zbrodnię komunistyczną²³. Sprawca podpalenia pozostał nieznany. Kopia obrazu namalowana przez doc. dr Marię Niedzielską – konserwatora Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, została powtórnie koronowana ocalonymi

15. J. Schmid (tłum.), *Zasady wiary katolickiej przykładami historycznymi objaśnione czyli Katechizm Historyczny* przez X. Jana Schmida. Przekład z niemieckiego, podług siódmego najnowszego wydania, t. III., Nakładem i drukiem J. Glücksberga, Warszawa 1855, s. 448.
16. L. Rogalski (red.), *Pamiętka Katolicka czyli zbiór pism i zadań religijnych przykładami wspartych, ku utwierdzeniu pobożności chrześcijańskiej oraz wiadomości historyczne hierarchii Kościoła rzymsko-katolickiego dotyczące*, Nakładem i drukiem J. Glücksberga, księgarza Szkół Publicznych w Królestwie Polskim, Warszawa 1856, s. 281; *Idem, Obrazy cudowne*, [w:] *Encyklopedia Powszechna*, t. XIX, nakład, druk i własność S. Orgelbranda, Warszawa 1865, s. 672.
17. T. Rewoliński, *Medale religijne odnoszące się do Kościoła katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski*, cz. I, Kraków 1885, Nakładem autora, s. 77.
18. S. Barącz, *Cudowne Obrazy Matki Najświętszej w Polsce*, Nakładem autora, Lwów 1891, s. 253–254.
19. Wacław z Sulgostowa [E. Nowakowski], *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej. Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902, s. 626 i 797.
20. A. Fridrich, *Historje cudownych obrazów...*, op. cit., s. 430–436.
21. Teki P. Żegoty –teczka pt. *Obrazy Pana Jezusa i Matki Boskiej w Polsce*, BJ, rękopis 5362.
22. *Mapa ośrodków kultu maryjnego w Polsce w 1938 r.*, opracowanie H. i J. Szymańscy (w zbiorach Zakładu Geografii Religii Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ w Krakowie).
23. Por. K. Leń, *Ogień i profanacja...*, op. cit.

złotymi koronami z 1877 r., za pozwoleniem Stolicy Apostolskiej (dokument z 2 lipca 1972 r.). W dniu 10 września 1972 r. prymas Polski, ks. kardynał Stefan Wyszyński nałożył złote korony na wizerunek Matki Bożej w dolnej scenie „Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny”, zaś ordynariusz przemyski ks. bp Ignacy Tokarczuk ukoronował górną część obrazu – scenę przyjęcia Maryi w niebie przez Chrystusa²⁴.

Po koronacji kopii cudownego obrazu kult Matki Bożej w sanktuarium starowiejskim jeszcze bardziej się nasilił. Ks. prof. Władysław Głowa, opisując ruch pielgrzymkowy w diecezji przemyskiej w latach 80. XX w., zaznacza, że do sanktuarium w Starej Wsi w niedzielę poprzedzającą uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny przybywali mężczyźni, zaś na święto Narodzenia Matki Bożej kobiety²⁵.

W XX w. do starowiejskiego sanktuarium pielgrzymowało wielu hierarchów kościelnych m.in.: prymasi Polski – ks. kard. August Hlond, ks. kard. Stefan Wyszyński, ks. kard. Józef Glemp, a także ks. kard. Adam Sapieha, ks. kard. Franciszek Macharski oraz ks. arcybiskup Eugeniusz Baziak, ks. arcybiskup Adam Kozłowiecki, ks. arcybiskup Jerzy Ablewicz i ks. arcybiskup Bronisław Dąbrowski²⁶.

10 września 1978 r. – na zakończenie jubileuszu 100-lecia pierwszej koronacji cudownego obrazu – uroczystej mszy św. w sanktuarium starowiejskim przewodniczył ks. kard. Karol Wojtyła. Po zakończonej eucharystii metropolita krakowski wygłosił przemówienie nawiązujące do wyboru Jana Pawła I²⁷. Miesiąc później kard. Wojtyła oczekiwał w Rzymie na rozpoczęcie konklawe, podczas którego zgromadzenie kardynałów wybrało go (16 października 1978 r.) na nowego papieża – Jana Pawła II.

21 grudnia 2008 r. do starowiejskiej bazyliki przybył ks. kardynał Stanisław Dziwisz. Metropolita krakowski odprawił uroczystą mszę św. w sanktuarium oraz poświęcił tablicę upamiętniającą wizytę ks. kard. Karola Wojtyły w Starej Wsi w 1978 r. Ofiarował także Matce Bożej Starowiejskiej wotum – osobisty różaniec św. Jana Pawła II, zaś do muzeum przekazał pontyfikalny krzyż jubileuszowy św. papieża Polaka.

3. Ruch pielgrzymkowy do sanktuarium w Starej Wsi na początku XXI w.

Sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej w Starej Wsi jest jednym z ponad 840 sanktuariów, jakie funkcjonują obecnie w Polsce²⁸. Cudowny obraz Starowiejskiej Pani jest z kolei jednym z ponad 230 polskich wizerunków maryjnych koronowanych na prawie papieskim. Sanktuarium to zaliczane jest także do grupy ośrodków pielgrzymkowych o randze ponadregionalnej (ponaddiecezjalnej – obejmującej zasię-

24. Por. K. Leń, *Ogień i profanacja...*, op. cit.

25. W. Głowa, *Pielgrzymki do sanktuariów maryjnych w diecezji przemyskiej jako przejaw kultu Matki Bożej*, „Premisla Christiana”, Przemyśl 1984, s. 282.

26. www.starawies.jezuici.pl/cudowny_obraz (dostęp: 16.08.2014).

27. A. Boniecki (oprac.), *Kalendarium życia Karola Wojtyły*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1983, s. 827–828.

28. W Polsce zdecydowanie dominują sanktuaria maryjne – jest ich ponad 570 (70% ogółu). Sanktuaria poświęcone Jezusowi Chrystusowi, nazywane w polskiej literaturze sanktuariami Pańskimi, stanowią około 12% ogólnej liczby sanktuariów. Pozostałe ośrodki pielgrzymkowe to sanktuaria świętych i błogosławionych – obecnie rejestruje się 170 takich sanktuariów.

giem przestrzennym oddziaływania kilka diecezji)²⁹. Według danych szacunkowych w ostatnich latach sanktuarium starowiejskie odwiedza ponad 25 tys. osób rocznie.

Analiza ruchu pielgrzymkowego do sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej w Starej Wsi została przeprowadzona dla okresu od 2004 do 2013 r., w oparciu o rejestrację grup pielgrzymkowych i turystycznych odwiedzających sanktuarium i wpisujących się do *Księgi pamiątkowej* w Muzeum Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej³⁰.

Na wstępie należy jednak podkreślić, że dokładna analiza ruchu pielgrzymkowego ww. okresie jest, niestety, utrudniona, gdyż w latach 2005, 2006 oraz 2011 i 2012 nie prowadzono rejestracji grup pielgrzymkowych lub rejestrowano tylko pojedyncze grupy, nieregularnie – w wybranych tylko miesiącach. Z tego też względu na analizy zasięgu przestrzennego oddziaływania sanktuarium uwzględniono tylko lata: 2004, 2007–2010 i 2013.

Podobnie jak w przypadku większości ośrodków pielgrzymkowych w Polsce nie jest również prowadzona statystyka pielgrzymów indywidualnych, choć w księdze odnotowano po kilkadziesiąt wpisów grup liczących poniżej 10 osób. Najwięcej zarejestrowanych grup indywidualnych pielgrzymów (od 1 do 9 osób) odnotowano w 2004 r. (31 grup) oraz 2013 r. (30 grup).

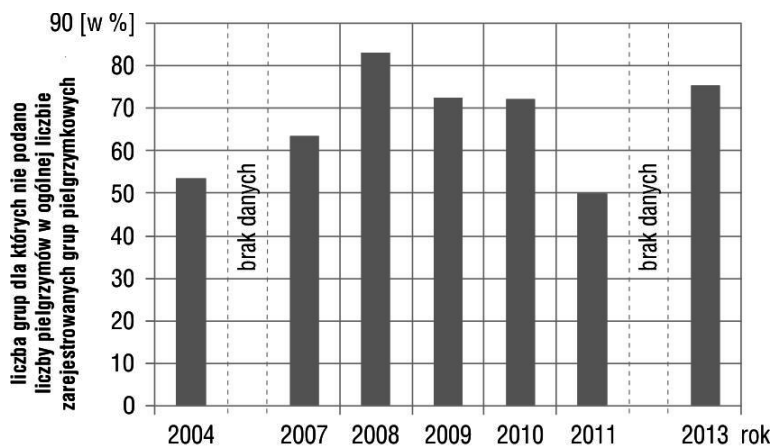
Z przeprowadzonej analizy wynika, iż rocznie do sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej przybywa kilkadziesiąt grup zorganizowanych. W większości, ponad połowa wpisów, niestety, nie zawiera jednak dokładnej liczby osób w grupie (ryc. 1).

29. A. Jackowski (2005), uwzględniając zasięg oddziaływania ośrodków pielgrzymkowych, wielkość ruchu pielgrzymkowego oraz aktywność duszpasterską, wyróżnił sanktuaria o randze międzynarodowej, krajowej, ponadregionalnej, regionalnej (diecezjalnej) i lokalnej (dekanalnej). Do sanktuariów o randze ponadregionalnej zalicza się w Polsce ponad 30 ośrodków pielgrzymkowych, m.in. Alwernię, Bardo Śląskie, Białystok, Borek Stary, Borek Wielkopolski, Cmolas, Częstochowę (Dolina Miłosierdzia), Czerna, Duklę, Gidle, Gietrzwałd, Glotowo, Gostyń, Górkę Klasztorną, Kalisz, Kalwarię Paclawską, Kałków-Godów, Kodeń, Koszalin (Góra Chełmska), Kraków-Mogiłę, Krzeszów, Leśną Podlaską, Leśniów, Leżajsk, Limanową, Lipnicę Murowaną, Ludźmierz, Miechów, Pakość, Płock, Skarżysko-Kamienną, Starą Wieś, Studzieniczną, Świętą Lipkę, Wambierzyce, Wejherowo, Trzebnicę, Tuchów i Zakopane (Kalatówki i Wiktorówki). Por. A. Jackowski, *Jasnogórskie pielgrzymowanie bez granic*, Częstochowa 2005, s. 62.

30. Ogromnie cenna w opracowaniu analizy ruchu pielgrzymkowego do sanktuarium w ostatnim dziesięcioleciu okazała się także pomoc i wywiad z kustoszem sanktuarium ks. Janem Gruszką TJ, a także z ks. Michałem Krudyszem TJ – który w ubiegłym roku ukończył nowicjat w Starej Wsi.

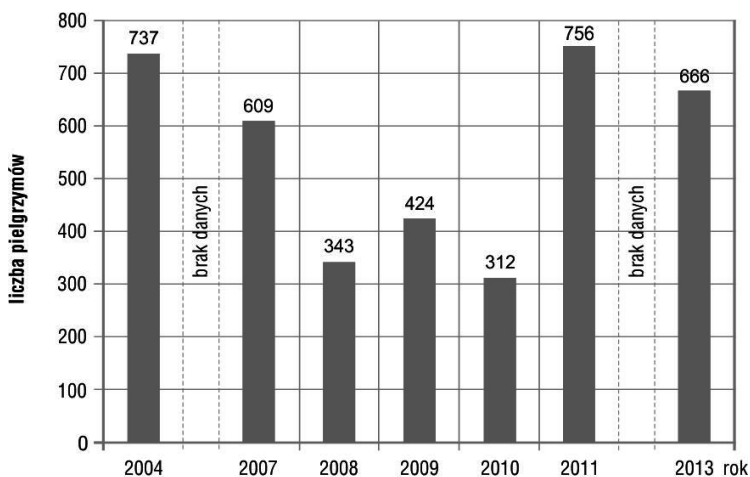
Ryc. 1. Udział grup odwiedzających sanktuarium w Starej Wsi w latach 2004–2013, dla których nie podano liczby pielgrzymów (w stosunku do ogólnej liczby zarejestrowanych grup pielgrzymkowych)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Księgi pielgrzymkowej Muzeum Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej

Na podstawie tylko wpisów z podanymi liczbami udało się określić, iż w zależności od roku jest to od 300 do prawie 800 osób wpisanych do ksiąg. Szacując jednak, iż są to zazwyczaj grupy autokarowe liczące około 50 osób, liczba ta jest znacznie większa (ryc. 2).

Ryc. 2. Liczba osób zarejestrowana w Księdze pielgrzymkowej Muzeum Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej w Starej Wsi w latach 2004–2013

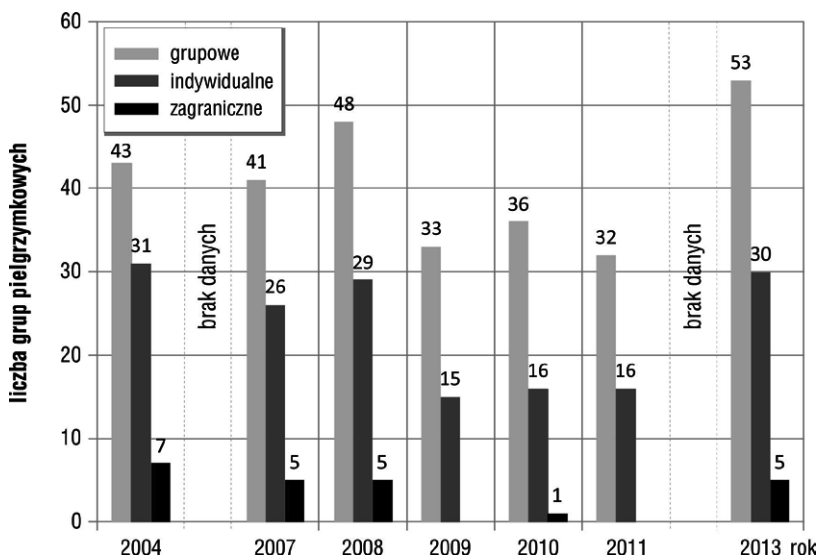

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Księgi pielgrzymkowej Muzeum Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej

Do sanktuarium przybywają również grupy zagraniczne – najwięcej z Ukrainy i Stanów Zjednoczonych (po 5 grup w badanym okresie) oraz Słowacji i Niemiec (po 4 grupy). Co ciekawe, w księdze odnotowano w 2004 r. – 3 osoby z Kabwe w Zimbabwie.

Rozkład grup indywidualnych, zorganizowanych i zagranicznych w poszczególnych analizowanych latach przedstawia ryc. 3.

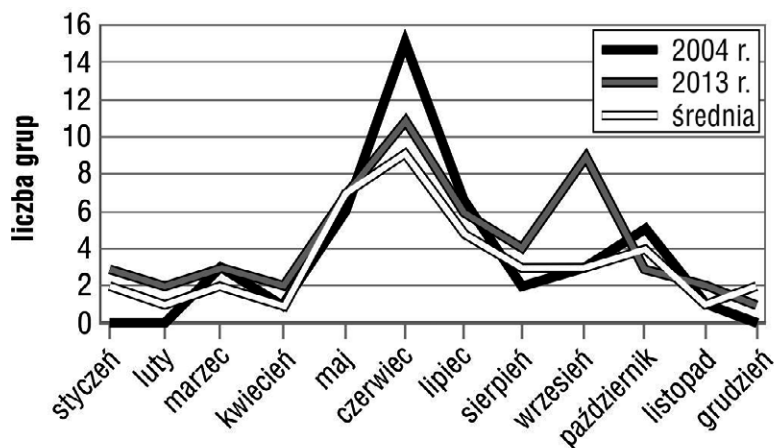
Ryc. 3. Grupy przybywające do sanktuarium w Starej Wsi w latach 2004–2013

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Księgi pielgrzymkowej Muzeum Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej

Ruch pielgrzymkowy do sanktuarium ma wyraźnie charakter sezonowy. Rozpoczyna się w maju i trwa do końca października, przy czym wyraźnie maleje w okresie wakacyjnym. Najwięcej grup pielgrzymkowych w ostatnich latach zarejestrowano w ośrodku w czerwcu. Ożywiony ruch pielgrzymkowy obserwuje się również w sanktuarium we wrześniu. Wpływ ma na to zapewne fakt, iż w udziale grup przeważają wycieczki szkolne, których nasilenie ma miejsce zazwyczaj w maju i czerwcu, a także po rozpoczęciu roku szkolnego (ryc. 4).

Ryc. 4. Rozkład grup przybywających do sanktuarium w Starej Wsi w poszczególnych miesiącach w 2004 i 2013 r. oraz średnia z lat 2004–2013

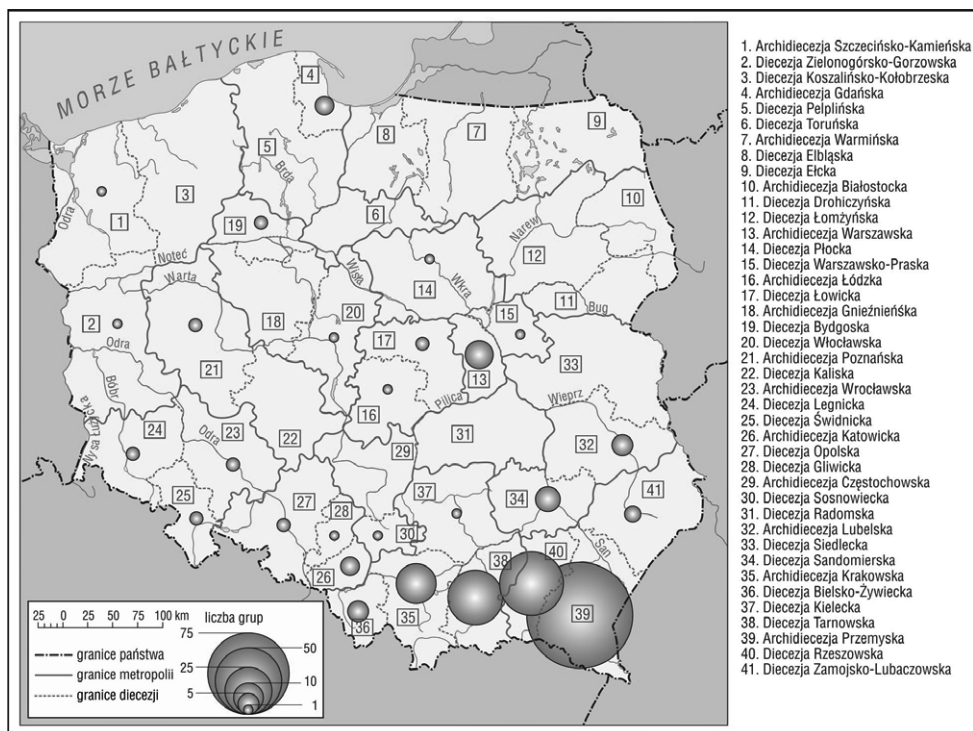
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Księgi pielgrzymkowej Muzeum Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej*

Główne uroczystości odpustowe w sanktuarium starowiejskim odbywają się w uroczystość Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia) i Narodzenia NMP (8 września), podczas których sumy odpustowe celebryją często biskupi przemyscy. Szacunkowa liczba pielgrzymów przybywających na same odpusty waha się od 7 do 15 tysięcy.

Analizując mapę zasięgu przestrzennego oddziaływania sanktuarium w Starej Wsi, widać wyraźnie, że najczęściej grup pielgrzymkowych przybywa do ośrodka z diecezji położonych w południowo-wschodniej Polsce. W analizowanym okresie z archidiecezji przemyskiej zarejestrowano łącznie 127 grup, z diecezji rzeszowskiej – 46 grup, z diecezji tarnowskiej – 34 grupy, z diecezji krakowskiej – 18 grup, zaś z diecezji sandomierskiej – 7 grup. W sumie z metropolii przemyskiej (diecezja przemyska, rzeszowska i zamojsko-lubaczowska) przybyło łącznie ponad 60% ogółu zarejestrowanych grup pielgrzymkowych (ryc. 5). Znikomym udziałem w ruchu pielgrzymkowym do sanktuarium odznacza się północno-wschodnia i północno-zachodnia część Polski. W analizowanym okresie nie zarejestrowano grup z diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, pelplińskiej, elbląskiej, warmińskiej, ełckiej, białostockiej, drohiczyńskiej, łomżyńskiej i siedleckiej.

Wśród grup przeważają wycieczki szkolne (zarówno szkoły podstawowe, gimnazjalne i ponadgimnazjalne) oraz grupy rekolekcyjne, oazowe, zakonne i seminaryjne oraz parafialne (m.in. ministranci i lektorzy, schole, chóry, Akcja Katolicka). Do sanktuarium przybywają także inne grupy: koła przewodników, wojsko, strażacy, koła leśników czy rajdy historyczne.

Ryc. 5. Zorganizowany ruch pielgrzymkowy i turystyczny do sanktuarium w Starej Wsi w latach 2004–2013

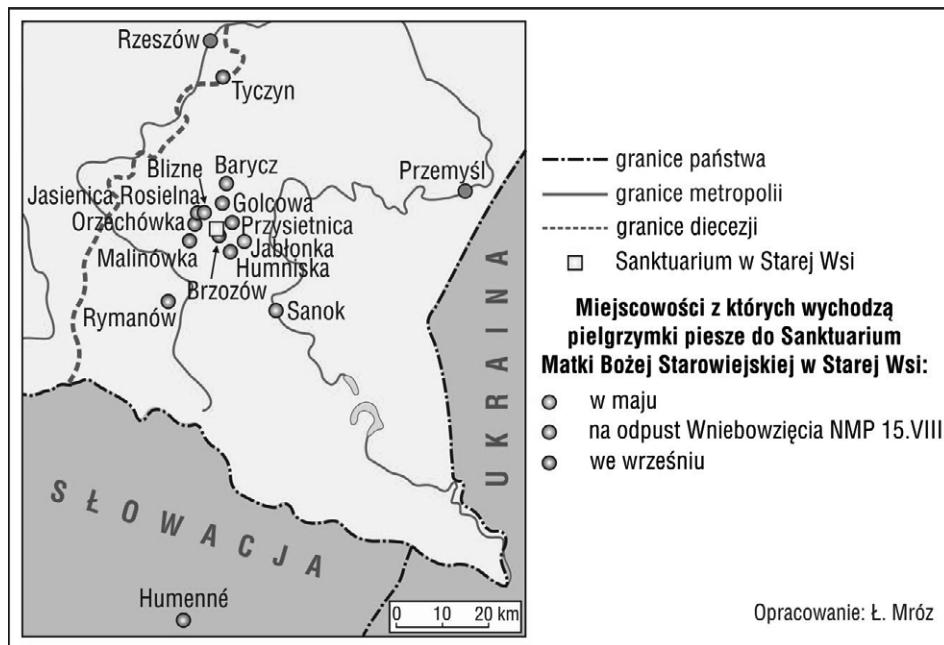

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Księgi pielgrzymkowej Muzeum Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej

Jak już zostało podkreślone na początku analizy, wybiórczość i niesystematyczność prowadzenia księgi rejestrującej pielgrzymów i turystów stanowi znaczną barierę w opracowaniu dokładnego rozkładu ruchu pielgrzymkowego do sanktuarium w Starej Wsi. Kolejnym utrudnieniem jest również fakt, iż analizowana księga umieszczona jest w Muzeum Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej, gdzie docierają tylko wybrane – jeśli nie tylko – nieliczne grupy nawiedzające sanktuarium. Ważne jest jednak, iż taki rejestr jest prowadzony, ponieważ pokazuje on ogólny rozkład i tendencje grup przybywających do sanktuarium.

Do Matki Bożej Starowiejskiej przybywają liczne pielgrzymki piesze, które mają często bardzo długie tradycje. Na główny odpust Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia) przybywa najwięcej pielgrzymek pieszych, m.in. z: Baryczy, Bliznego, Domaradza, Golcowej, Humnisk, Jasienicy, Malinówki, Orzechówki, Przysietnicy, Rymanowa i największa grupa pielgrzymkowa z Sanoka (licząca nawet do 500 pielgrzymów), (ryc. 6). Poza odpustami pielgrzymki piesze przybywają co roku w uroczystość 3 maja z Jabłonki (350–400 osób) oraz we wrześniu z Brzozowa (około 500 pątników).

Ryc. 6. Pielgrzymki piesze do sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej w Starej Wsi

Źródło: Opracowanie Ł. Mróz

Do tradycji należą pielgrzymki z Tyczyna przybywające do sanktuarium w pierwszy weekend września. Odbywają się one corocznie od XVIII w. i posiadają swój specjalny program obejmujący trzy dni pobytu w Starej Wsi – od soboty do poniedziałku. Pięknym zwyczajem pielgrzymów z Tyczyna jest podczas powrotu do domu wychodzenie z sanktuarium na kolanach, nie odwracając się do Matki Bożej, tak aby wrócić tutaj po raz kolejny. Jak podaje ks. kustosz sanktuarium Jan Gruszka, w ubiegłym roku grupa pielgrzymkowa z Tyczyna liczyła 380 osób.

Pewnego rodzaju ewenementem są pielgrzymki z Humennego na Słowacji. Według źródeł pisanych tradycja pielgrzymowania ze terenu dzisiejszej Słowacji do Matki Bożej Miłosierdzia w Starej Wsi sięga co najmniej XVIII w. i związane jest to z wspomnianą już legendą cudownego przeniesienia obrazu Matki Bożej.

Według „Małej legendy o pojawieniu się obrazu w Starej Wsi” (jak opisuje w 1877 r. o. Henryk Jackowski SJ w prośbie o koronację obrazu Matki Bożej Starowiejskiej), „podanie ludowe głosi, że obraz ten cudownym sposobem dostał się z Węgier na obecne swoje miejsce; i to utrzymują nie tylko nasi Polacy i Rusini tu licznie przybywający, ale i sami Węgrzy, którzy od niepamiętnych czasów rokrocznie setkami 30-milową pielgrzymkę dla odwiedzenia „swojej”, jak się wyrażają, Matyczki ochnocho podejmują”³¹.

Potwierdzeniem odbywanych pielgrzymek z terenu Węgier są także źródła z XVIII w. W 1727 r. biskup Aleksander Fredro napisał do prowincjała paulinów Konstantego Moszyńskiego: „umysłifem obraz Deiparae łaskami Boskimi wielkimi od kilkuset lat

31. J.L. Kontkowski, *Sanktuarium Matki Bożej...*, op. cit., s. 23.

obdarzony, i wielkimi konkursami ludu nawet pogranicznego z Węgier od wieków uszanowany przekazać w opiekę Wielmożnych Panów Paulinów³².

W dziejopisie jasnogórskim – o. Inocenty Pokorski w 1732 r. zapisał, iż Stara Wieś odwiedzana była przez ludzi z Uiennej (w domyśle z Homonny) na Węgrzech „prawie od trzystu lat”. Odnotowane pielgrzymki zawierają również więcej szczegółów jak liczbę osób, czy wota jakie przynosili pielgrzymi z Homonny, m.in. w 1836 r. przybyło 400 Słowaków z opatem na czele; 7–8 września 1854 i 1857 r. przybyło 200 Słowaków z Homonny; 8 września 1877 r. podczas koronacji obrazu wzięło udział ok. 500 Słowaków; 3 lipca 1886 r. – po pożarze kościoła i kolegium w Starej Wsi proboszcz z Homonny wysłał list kondolencyjny i ofiarę 57 zł reńskich na odbudowę; 7 września 1886 r. w przeniesieniu obrazu Matki Bożej Starowiejskiej z kaplicy sióstr słuźebniczek do kościoła – wzięło udział kilkuset Słowaków z Homonny; w 1883 r. pomimo panującej cholery 3 Słowakom udało się po kryjomu dostać, aż do Brzozowa zdążając na odpust – zostali rozpoznani i zatrzymani. Po wybuchu I wojny światowej pielgrzymki z tamtych terenów właściwie ustały. Po upadku królestwa węgierskiego Homonna została włączona do Czechosłowacji pod zmienioną nazwą Humenne³³.

Ponowne pielgrzymowanie z Humennego zazwyczaj już kilkudziesięcioosobowej grupy greckokatolickich pielgrzymów odrodziło się pod koniec XX w. W ostatnich pięciu latach pielgrzymki piesze ze Słowacji nie były organizowane – jednak jak podkreśla ks. Gruszka, kontakty są pielęgnowane.

Po wybudowaniu infrastruktury pielgrzymkowej z zapleczem domu pielgrzyma – przyjmowanie wszelkich grup pielgrzymkowych zwłaszcza pieszych będzie zapewne dużo łatwiejsze do zorganizowania. Stanie się to możliwe dzięki projektowi „Skarby pogranicza – ochrona dziedzictwa kulturowego” z dofinansowania ze środków Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska–Białoruś–Ukraina na lata 2007–2013. Oprócz domu pielgrzyma przedsięwzięcie inwestycyjne obejmuje prace remontowe i restauracyjne na dziedzińcu pielgrzymkowym i klasztornym wirydarzu, modernizację organów w bazylice, przygotowanie infrastruktury okołoturystycznej przy sanktuarium, rozbudowę centrum informacji turystyczno-pielgrzymkowej oraz rekonstrukcję barokowego Ogrodu Biblijnego w Ogrodzie Jezuickim³⁴.

Oprócz pielgrzymek pieszych jedną ze zorganizowanych grup przybywających corocznie do sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej jest pielgrzymka autokarowa z Jawora na Dolnym Śląsku. Stara Wieś jest również miejscem wielu imprez o charakterze otwartym, gromadzącym wielu parafian i osób przyjezdnych m.in. odbywające się co roku pikniki rodzinne, festyny, festiwale i koncerty. Jedną z najważniejszych imprez religijnych odbywających się na terenie sanktuarium jest organizowane co roku Spotkanie Młodych Jezuickiego Ruchu Młodzieży MAGIS, na które przybywa około 500–700 młodzieży z całej Polski.

32. J.L. Kontkowski, *Sanktuarium Matki Bożej...*, op. cit., s. 21.

33. *Ibidem*, s. 22.

34. www.starawies.jezuici.pl/d4809_inauguracja_projektu_pl-ukr.html (dostęp: 15.08.2014).

4. Podsumowanie

Sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej w Starej Wsi jest jednym z najprężniej rozwijających się maryjnych ośrodków pielgrzymkowych o randze ponaddiecezjalnej w Polsce. „Jezuicka perła Podkarpacia” dzięki realizacji wielu projektów zrealizowanych w ostatnich latach stała się bardzo ważnym miejscem na mapie pielgrzymkowej i turystycznej południowo-wschodniej Polski.

Od kilku wieków przed cudownym obrazem Matki Bożej Miłosierdzia gromadzą się tysiące pielgrzymów, aby szukać tu pocieszenia i prosić Maryję o Jej opiekę nad rodzinami, Ojczyzną i Kościołem. Ta głęboka wiara pielgrzymów i zawierzenie Bożej Matce wszelkich trosk sprawia, że to święte miejsce stale się rozwija. Zdaniem autorów prezentowanego opracowania ponaddiecezjalna ranga sanktuarium w ciągu najbliższych lat jeszcze się umocni, a główne czynniki, które mogą mieć na to wpływ, to:

- ♦ zachowane do obecnych czasów i aktualnie kultywowane tradycje pątnicze (sięgające w przypadku grup pielgrzymkowych z Tyczyna i Humennego – XVIII w.),
- ♦ położenie sanktuarium przy szlakach drogowych i turystycznych prowadzących w Bieszczady i Beskidu Niskiego,
- ♦ troska o rozwój kultu i praca duszpasterska opiekujących się sanktuarium jezuitów,
- ♦ walory historyczne i architektoniczne kościoła sanktuarijnego,
- ♦ bogaty program duszpasterski realizowany w sanktuarium,
- ♦ realizacja projektów m.in. „Jezuicka perła Podkarpacia”, „Skarby pogranicza – ochrona dziedzictwa kulturowego”,
- ♦ jubileusze: 450-lecia przybycia jezuitów do Polski oraz 200-lecie wznowienia działalności duszpasterskiej po kasacie,
- ♦ promocja sanktuarium.

Autorzy składają serdeczne podziękowanie ks. Janowi Gruszka TJ – kustoszowi sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej w Starej Wsi za udostępnienie ksiąg pielgrzymkowych i materiałów archiwalnych oraz cenne uwagi w przygotowaniu niniejszego artykułu.

Bibliografia

1. Barącz S., *Cudowne Obrazy Matki Najświętszej w Polsce*, Nakładem autora, Lwów 1891.
2. Boniecki A. (oprac.), *Kalendarium życia Karola Wojtyły*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1983.
3. Czeżowski I., *Koronacja cudownego obrazu Najświętszej Maryi Panny pod wezwaniem Matki Miłosierdzia w kościele OO. Jezuitów w Starejwsi pod Brzozowem*, Nakładem oo. Jezuitów, Lwów 1877.
4. Fridrich A., *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. II, Kraków 1904.
5. Głowa W., *Pielgrzymki do sanktuariów maryjnych w diecezji przemyskiej jako przejaw kultu Matki Bożej*, „Premislia Christiana”, Przemyśl 1984.
6. Grażyna od Wszechpośrednictwa, Gizela od Niepokalanego Serca Maryi, R. Szymczak (oprac.), *Z dawna Polski Tyś Królową. Przewodnik po sanktuariach maryjnych. Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717–1999*, wyd. 5 (popr. i uzup.), Siostry Niepokalanek, Szymonów 1999.

7. Jöckle C., *Miejsca pielgrzymek. 100 najważniejszych miejsc pielgrzymek w Europie*, Diogenes, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 1999.
8. Kontkowski J.L., *Sanktuarium Matki Bożej Miłosierdzia w Starej Wsi – przewodnik dla odwiedzających*, Wydawnictwo Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej, Stara Wieś 2011.
9. Mróz F., Mróz Ł., *Koronacje papieskie (na mocy dekretu Stolicy Apostolskiej) wizerunków Najświętszej Maryi Panny w Polsce w latach 1990–2011*, „Peregrinus Cracoviensis”, 23, Kraków 2012.
10. *Obrazy cudowne*, [w:] *Encyklopedia Powszechna*, t. XIX, nakład, druk i własność S. Orgelbranda, Warszawa 1865.
11. Rewoliński T., *Medale religijne odnoszące się do Kościoła katolickiego we wszystkich krajach dawniej Polski*, cz. I, Kraków 1885, nakładem autora.
12. Rogalski L. (red.), *Pamiętka Katolicka czyli zbiór pism i zadań religijnych przykładami wspartych, ku utwierdzeniu pobożności chrześcijańskiej oraz wiadomości historyczne hierarchii Kościoła rzymsko-katolickiego dotyczące*, nakładem i drukiem J. Glücksberga, księgarza Szkół Publicznych w Królestwie Polskiem, Warszawa 1856.
13. Schmid J. (tłum.), *Zasady wiary katolickiej przykładami historycznymi objaśnione, czyli Katechizm Historyczny przez X. Jana Schmida. Przekład z niemieckiego, podług siódmego najnowszego wydania*, t. III, nakładem i drukiem J. Glücksberga, Warszawa 1855.
14. Teki P. Żegoty – teczka pt. *Obrazy Pana Jezusa i Matki Boskiej w Polsce*, BJ, rękopis 5362.
15. *Mapa ośrodków kultu maryjnego w Polsce w 1938 r.*, opracowanie H. i J. Szymańscy (w zbiorach Zakładu Geografii Religii Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie).
16. Wacław z Sulgostowa [E. Nowakowski], *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej. Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902.
17. Witkowska A., *Uroczyste koronacje wizerunków maryjnych na ziemiach polskich w latach 1717–1992*, [w:] A. Jackowski, A. Witkowska, S.Z. Jabłoński, I. Sołjan, E. Bilaska (red.), *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996.

Źródła internetowe

1. Leń K., *Ogień i profanacja*, [w:] www.ampolska.co/Artykuly/Miejsca/art-539-Ogieni-profanacja.htm
2. www.starawies.jezuici.pl